ZBIGNIEW HAUSER

Dawne zapomniane polskie rezydencje na Białorusi (I)

W naszej wędrówce po dawnych rezydencjach polskich, na Litwie i Ukrainie, nie uwzględnionych w dziele Romana Aftanazego, dotarliśmy na Białoruś. Rezydencji takich jest mniej niż na Litwie (najbardziej znane i okazałe są opisane), jednak i tu zebrało się ich sporo.

Mosty Prawe. Pałac wzniesiony na przełomie XIX i XX w. Obecnie opuszczony.

Wśród rezydencji pominiętych przez Aftanazego przeważają te, które na długo przed rewolucją bolszewicką przeszły w ręce rosyjskie. W odniesieniu do obiektów wciąż użytkowanych podaję daty wykonania zdjęć, bo – ze względu na coraz częstsze opuszczanie dworów przez dotychczasowych użytkowników – mogły one od tego czasu ulec dalszej dewastacji.

Podróż rozpocząłem od najbliżej położonej Grodzieńszczyzny. Kilka kilometrów na południe od rejonowego miasta Zelwa, 20 kilometrów na wschód od Wołkowyska, położona jest wieś (właściwie przysiółek lub folwark, który trudno znaleźć na mapie) Aleksandrowszczyzna, z dobrze zachowanym dworem z końca XIX w., nie wiadomo przez kogo wzniesionym. Architektura dworu jest eklektyczna, z elementami neoklasycyzmu. Jest on parterowy, o złożonej bryle. W centralnej części fasady występuje wydatny ryzalit, podwyższony o przeszkloną mansardę. Do wejścia wiodą szerokie schody. Elewacje dekorowane są narożnymi pilastrami, boniowaniem, gzymsem kostkowym oraz półkolistymi obramieniami okien i drzwi. Okna podzielone są półkolumnami. Półkoliste wnęki i nisze znajdują się też w sieni i głównej izbie. W 2002 r. w dworze mieściła się szkoła.

Gurnofel. Modernistyczny dwór z pocz. XX w.

Aleksandrowszczyznak.Zalewy. Dwór z końca XIX w.

Lebiodka. Dwór modernistyczny z 1900 r.

Dziergiele k .Zelwy. Dwór z początku XX w.

Kaszubińce. Dwór z 1870 r.

Kilkanaście kilometrów na północ od Grodna, na lewym brzegu Niemna, położona jest wieś Białe Błota, która w końcu XVIII w. należała do sędziego grodzkiego Jana Morossa, w XIX w. do Sobolewskich, a w okresie międzywojennym do Tukałłów. Zachował się ich parterowy dwór z 2. poł. XIX w., z piętrowym skrzydłem bocznym i drewnianym gankiem, dekorowany gzymsem i obramieniami okien. Wewnątrz znajdują się stare schody z drewnianą balustradą. W otoczeniu park z lipową aleją.

Około 10 kilometrów na południe od rejonowego miasta Diatłowo (Zdzięcioł) leży wieś (właściwie przysiółek lub folwark, nie zaznaczany na wielu mapach) Borki. Są tam pozostałości neobarokowego dworu Protasewiczów z początku XX w. Była to okazała drewniana budowla, z wysokim dachem mansardowym i portykiem kolumnowym. Po II wojnie światowej mieścił się tu klub, później dwór był budynkiem mieszkalnym. W 2001 r. znajdował się w ruinie, dach był już częściowo zawalony. Zachowały się sklepione piwnice, fragment kominka i obramienia okienne.

Kilka kilometrów na południe od rejonowego miasta Zelwa położony jest przysiółek Dziergiele. Odnalazłem tam, całkiem przypadkowo, nie opisywany nigdzie dwór, pochodzący z początku XX w. Według mieszkańców wsi należał on do Jerzego Bołądzia, w okresie międzywojennym posła na Sejm RP, zamordowanego we wrześniu 1939 r. przez NKWD. Dwór jest parterowy, z gankiem dźwigającym taras i facjatą z trójkątnym frontonem. Jedynym elementem dekoracyjnym są trójkątne nadokienniki. W 2002 r. w dworze mieścił się ośrodek zdrowia.

Kilkanaście kilometrów na północny wschód od rejonowego miasta Szczuczyn położona jest wieś Gurnofel, z modernistycznym dworem z początku XX w. Wzniesiony jest na planie prostokąta, z gankiem wspartym na czterech słupach. Po II wojnie światowej został gruntownie przebudowany i w 1999 r. mieścił biura sowchozu. Według miejscowej ludności właścicielami byli Karpińscy. Na przełomie 1918 i 1919 r. był tu ośrodek formowania Samoobrony Ziemi Lidzkiej – ochotniczej formacji do walki z bolszewikami.

Kilkanaście kilometrów na wschód od Grodna i pięć kilometrów na północ od Skidla leży wieś Kaszubińce. W XVIII w. była to posiadłość jezuitów, później należała kolejno do Chreptowiczów, Dankiewiczów i Boczejków. Tym ostatnim rząd carski skonfiskował dobra za udział w powstaniu styczniowym. W końcu XIX w. dziedzicami byli Bogatkowie, a następnie Myślińscy. Po 1918 r. majątek zwrócono córce powstańca Boczejki-Bławdziewiczowej, która wraz z mężem Marianem gospodarzyła w nim do 1939 r. Obszerny drewniany dwór wzniesiono około 1870 r. na planie prostokąta. Jest parterowy i nakryty wysokim dachem. W podwyższonej części bocznej występuje czterokolumnowy portyk. W pobliżu stoi drewniany budynek gospodarczy. W otoczeniu przetrzebiony park krajobrazowy. Za czasów sowieckich w dworze mieścił się klub, w 1997 r. był budynkiem mieszkalnym.

Około 10 kilometrów na północ od Szczuczyna położona jest wieś Lebiodka

Lipniszki. Dawny dwór Wolskich z 2.poł. XIX w.

Łunna. Dawny zespół dworski Tarasewiczów

Iwanowska (na mapach białoruskich Haławiczpole). Jest tu bardzo dobrze utrzymany dwór modernistyczny, z elementami neogotyku. Wzniesiony w 1900 r. (lub w 1909 r.) Na mocy przywileju króla Zygmunta Starego z 1510 r. przez 350 lat dobra Dworzec były własnością potomków dworzanina królewskiego Iwaszcza Ryłło Bykowskiego. Później nazwę wsi zmieniono na Lebiodka (od źródeł pobliskiej rzeczki o tej nazwie). Od 2. poł. XIX w. do 1939 r. wieś należała do Iwanowskich. Ostatnim właścicielem był Stanisław Iwanowski (Polak). Jeden z jego braci, Jerzy, uważał się za Litwina, drugi, Wacław, był znanym białoruskim działaczem politycznym i społecznym. Dwór ma kształt litery L, nakryty jest wysokim dachem z lukarnami. Jedno ze skrzydeł jest parterowe, drugie – piętrowe. W ryzalitach występują spiczaste szczyty z pinaklami. Z czerwonym kolorem ceglanych ścian kontrastują otynkowane obramienia okien, drzwi i szczytów oraz boniowane naroża. W elewacji ogrodowej widoczny jest taras z kutą balustradą. Wewnątrz zachowały się stare piece. W 1999 r. we dworze mieścił się ośrodek dla upośledzonych dzieci. W otoczeniu dobrze utrzymany park krajobrazowy.

Około 15 kilometrów na północny wschód od Lidy położone jest miasteczko Lipniszki. W przeszłości było własnością kolejno Gasztołdów, Paców i Sapiehów. W 1812 r. dobra kupili Pusłowscy a ostatnimi właścicielami (1849-1939) byli Wolscy. W 2. poł. XIX w. Wolscy wznieśli tu dwór, przebudowany po 1945 r. Ma on nieregularną bryłę. Składa się z parterowego korpusu głównego oraz przylegających doń dwóch wież - trójkondygnacyjnej od frontu oraz smukłej wieżyczki w elewacji ogrodowej, dekorowanej płycinami. Okna ostrołukowe i półkoliste. Za czasów sowieckich mieściło się tu przedszkole. W 1999 r. dwór był bardzo zaniedbany i obudowany obskurnymi szopami. Jeszcze przed kilkunastu laty istniały oficyny i zabudowania gospodarcze, dziś nie ma po nich śladu.

W położonym nad Niemnem (około 25 kilometrów na południowy wschód od Grodna, przy drodze z Grodna do Wołkowyska) miasteczku Łunna istniały dwa zespoły dworskie. W przeszłości miejscowe dobra należały do Walickich i Czachowskich. Jeden z zespołów należał do Tarasewiczów. Pozostały po nim dwie parterowe oficyny dekorowane pilastrami i półkolumienkami. Okazały pałac Romerów za czasów sowieckich przebudowano na szkołę. Dawny pałac jest piętrowy. Główna elewacja, dekorowana pilastrami, zwieńczona jest trójkątnym frontonem. Naroża i elewacje boczne dekorowane boniowaniem. Łunna wielokrotnie wzmiankowana jest w powieści *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej (jej bohaterowie przychodzili do miejscowego, dobrze zachowanego kościoła).

Kilka kilometrów na południe od Zelwy położona jest wieś Mostowice, z dawnym zespołem pałacowym. Według miejscowej ludności należał on do Skirmunttów. Składa się z kilku budynków, w większości parterowych, z których dwa mają ozdobne drewniane ganki wsparte na słupach. W 2002 r. w zespole mieścił się szpital dla psychicznie chorych.

Kilka kilometrów na wschód od rejo-

Mostowice. Zespół palacowy Skirmunttów

Borki. Pozostałości neobarokowego dworu Protasewiczów z pocz. XX w.

Skidel. Kościół parafialny

Białe Błota. Dawny dwór Tukałłów z 2.poł. XIX w.

Świsłocz Górna. Modernistyczny pałac z końca XX w.

Tarnowszczyzna. Zespół pałacowy z przełomu XIX i XX w.

Skidel. Kaplica dworska z przełomu XIX i XX w.

nowego miasta Mosty położona jest wieś Mosty Prawe. Od XVI w. należała do ekonomii grodzieńskiej. Na wysokim brzegu Niemna wznosi się tu nieźle zachowany pałac, nie wiadomo przez kogo wzniesiony, zapewne na przełomie XIX i XX w. Jest to eklektyczna budowla parterowa, z piętrową częścią środkową. W elewacji głównej występuje portyk zwieńczony trójkątnym frontonem z okulusem. Kondygnacje rozdzielone wydatnym gzymsem. Od strony Niemna dwukolumnowy portyk dźwigający żeliwny balkon. Boczne skrzydła opilastrowane, z trójkątnymi frontonami, w zwieńczeniu fryz kostkowy. Do jednej z elewacji bocznych dobudowano przeszkloną rotundę nakrytą wysokim dachem namiotowym. Kiedyś być może mieściła kaplicę lub oranżerię. W 1997 r. pałac sprawiał wrażenie opuszczonego. W otoczeniu pozostał przetrzebiony park.

Około 15 kilometrów od Grodna, przy drodze do Szczuczyna i Lidy, znajduje się miasteczko Skidel. Są tu pozostałości zespołu pałacowego Czetwertyńskich, o którym niewiele jednak wiemy. Mieszkańcy pokazują tzw. czerwony pałac, w którym w ostatnim okresie miała mieszkać księżna Czetwertyńska. Jest to dziesięcioosiowy, parterowy budynek z czerwonej cegły, z gankiem od frontu i oszkloną werandą od ogrodu, kryty dwuspadowym dachem z facjatkami. Jedyną dekoracją są profilowane nadokienniki. Bardziej okazale prezentuje się dawna brama wjazdowa, składająca się z dwóch wysokich, okrągłych baszt ceglanych, nakrytych daszkami namiotowymi i połączonych żelazną kratą. Przy jednej z baszt zachował się fragment muru ogrodzenia. Najbardziej znanym obiektem zespołu jest, stojąca po drugiej stronie szosy do Szczuczyna, dawna kaplica dworska z przełomu XIX i XX w.. Neogotycka, z czerwonej cegły, na planie prostokąta, z jedną zakrystią i pięciobocznie zamkniętym prezbiterium. Fasada z trójkątnym szczytem, z obu jej stron dwie półkoliste wieżyczki z dachami namiotowymi. Elewacje oszkarpowane, okna ostrołukowe. Za czasów sowieckich w kaplicy urzędowała komisja poborowa, później organizowano tu kursy na prawo jazdy. Obecnie zwrócona wiernym, odrestaurowana, pełni rolę kościoła parafialnego.

Około 10 kilometrów na południowy wschód od Grodna, w pobliżu Niemna, leży wieś Świsłocz Górna, w dawnych wiekach własność Kierdejów i Romerów. W 1. poł. XIX w. dobra przeszły do Pusłowskich, a w końcu XIX w. do Krasińskich. Częstym gościem była tu Eliza Orzeszkowa. Modernistyczny pałac pochodzi z początku XX w. Jest trójkondygnacyjny, wzniesiony na planie nieregularnym. Składa się z trzech korpusów. W elewacji głównej widoczna jest galeria podcieniowa, a ponad nią balkon. W elewacji ogrodowej jest drugi balkon nad wejściowym portalem. W otoczeniu park krajobrazowy. Przed pałacem znajduje się duży gazon. W 1997 r., jak na warunki białoruskie pałac był bardzo zadbany, użytkowany przez miejscowy sowchoz, mieścił też bibliotekę.

Około 10 kilometrów na zachód od Lidy położona jest wieś Tarnowszczyzna (na mapach białoruskich oznaczona jako Tarnowa), z rozległym zespołem pałacowym. W XIX w. dobra należały do Kaszyców a od 1865 r. do rosyjskiego generała pochodzenia greckiego, hr. Demetriusza Mawrosa (adiutanta Murawiowa „wieszatiela"), który utworzył tu ordynację. Neorenesansowy pałac, na planie nieregularnym, pochodzi z przełomu XIX i XX w. Główny, dwukondygnacyjny korpus tworzą wysunięte do przodu skrzydło środkowe i dwa skrzydła boczne. Do lewego boku pałacu dobudowana jest czworoboczna, czterokondygnacyjna wieża. Narożniki głównego korpusu są boniowane, nad oknami półkoliste profilowane nadokienniki. W narożach pomiędzy skrzydłem środkowym i bocznymi widoczne są arkadowe ganki wejściowe, ponad nimi tarasy z balustradami. Za czasów sowieckich w pałacu mieściły się bank i poczta. W 1999 r. był opuszczony i zdewastowany. W skład zespołu pałacowego wchodzą: parterowy budynek dawnych stajni (zbudowany w podobnym stylu jak pałac); dawna lodownia (zagłębiona w ziemi, wystaje tylko dwuspadowy dach i trójkątny szczyt z lukarną) oraz wiatrak holenderski z kamienia polnego (1 km od pałacu). Fot. Autor ■